

Kommunisták és nem kommunisták a Prágai Tavasz és a normalizálás korszakában.

A Prágai Tavasz eseményeit nem a gazdasági nehézségek váltották ki. A lakosság akkor már régen megtanulta: ahhoz, hogy a működésképtelen gazdaságban megéljen, meg kell teremtenie a munka és az árucikkek párhuzamos piacát. Egyesek kihasználták ezeket a lehetőségeket, mások meg beletörődtek. Így hát plátói alapon mindenki a reform mellett volt, de sokan rettegtek tőle. Nemcsak az óriási politikai és igazgatási apparátus tagjai, hanem a legkülönbözőbb fajtájú paraziták is, akik jól éltek a központi irányítás idején. A reformért vívott küzdelem megvalósítási üteme ezért volt lassú és bizonytalan; a dogmatikusok és a reformista technokraták közti küzdelem erőviszonyaitól függött.

A gazdasági reformért vívott küzdelem ugyanúgy a párt belső ügye maradt, mint a politikai perekben elítéltek rehabilitációjáért (és még általánosabban az 50-es évekkel kapcsolatban az igazság felderítéséért) folytatott harc. A párton belüli küzdelem erővonalai szünet nélkül hullámoztak, de a kívülállónak az eseményekre semmiféle befolyása nem lehetett, mert helyzete kiszorította a politika játékteréről. Egyedül a cseh kommunista párt tagjai vethettek véget a párt belső életét érintő « torzulásoknak »; mint ahogy ők voltak azok, akik az előző években tevékenységükkel hozzájárultak a társadalom megosztásához.

Csak 1968 januárja, vagy méginkább márciusa után merült fel a gondolat, hogy párton kívül is lehet pozitív munkát végezni. A kommunistákban — s nemcsak a párt-

vezetőség tagjaiban — fel sem merült az a gondolat, hogy a párton kívülállók politikai felelősséget vállalhatnak, ha nem így gondolkoztak volna, sokkal gyorsabban kellett volna cselekedniük. Fogalmuk sem volt a párton kívüliek szóvivőinek (Patočka, Seifert, Cerny, Havel, Svítak) befolyásáról, és képtelenek voltak felfogni, hogy tekintélye lehet annak, aki nem tagja a pártnak. Értérendszerükből hiányzott a személyes erkölcs integritásának jelentősége, amelyet sokan mások meg tudtak őrizni. Kötelességszerűen alávetették magukat a pártnak, még akkor is, ha nem azonosították magukat a szervezettel; minden nap hazudniok kellett, színjátékot játszani, manőverezni, valódi meggyőződéseiket elhallgatni, féligazságokat hangoztatni, s mindezt a legjobb esetben annak az igazságnak a nevében, amelyben belülről hittek. Időről időre hasznosak lehettek, de bizalomra aligha érdemesek; bátrak lehettek, de megbízhatók soha, mert elég lojálisnak kellett maradniok a Párt felé ahhoz, hogy ne zárják ki őket. A Párt szükségszerűen a cinizmus és az ügyeskedő emberek rugalmasságának bélyegét ütötte rájuk. Bizonyos, hogy voltak és még ma is lehetnek kivételek. De ugyanilyen bizonyos az is, hogy ezek kivételek voltak.

Ítéletünk a kommunistákról — még a reform híveiről is — kétségkívül szigorú. De jogunk van hozzá. Nemcsak azért, mert e cikk szerzője (aki most először, s egyben utoljára lép ki a kényszerű névtelenség homályából) maga is kommunista volt és jól tudja miről beszél, hanem sokkal inkább azért, mert 30 éve a kommunistákat terheli a teljes felelősség ennek az országnak a sorsáért.

A Prágai Tavaszt megelőző években a kommunisták túlbecsülték saját fontosságukat és lebecsülték a többiekét. 1968 készületlenül találta őket. De mivel megszokták, hogy mindig felül vannak, a megújulási mozgalmat is vezetni akarták.

A kommunista reformerek nem is sejtették, hogy az általuk felfedezett és meghirdetett igazságok mások szemében nem tűnnek majd forradalminak. Sőt, azzal, hogy magukévá tették őket, talán meg is fosztották hitelüktől ezeket a gondolatokat. Hallgatásukkal többet használtak volna, mint azzal, hogy a demokráciáról szónokoltak. Ha

hallgattak volna, szóhoz jutottak volna azok, akiknek a liberalizálódási folyamat kezdetén nem volt módjuk elég hangosan beszélni, s akik aztán később le is mondtak erről. Személyesen ismerek néhány kivételes kommunistát, akik 1967 végén, vagy 1968 legelején kiléptek a Kommunista Pártból. Az utolsó pillanatban felmérték azt, ami történt, aminek jönnie kellett.

Kiderült tehát, hogy a párton kívüliek nem közömbös « szemlélők » renyhe tömege, hanem ellenkezőleg, ők teremtették és őrizték meg azokat az értékeket, amelyek nélkül nem születhetett volna meg ez a tűnékeny remény, *mindnyájunk reménye* 1968 tavaszán és nyarán.

A reformer kommunisták szerint a mozgalom, amelyet « megújulási folyamatnak » szeretnek nevezni, azzal a beszéddel kezdődött, amelyet Dubcek 1967 októberében, a Párt Központi Bizottságában tartott. A kevésbé ismert szereplők, vagy akár a párton kívüliek a kezdőpontot inkább máshová helyezik. Például az írók kongresszusára. Vagy a strahovi diákok tüntetésére. Vagy még korábbra. Talán fel sem teszik maguknak a kérdést, hogy mikor kezdődött, mert erre a kérdésre a valóságban senki sem tudna válaszolni.

Miről is döntöttek a Cseh Kommunista Párt Központi Bizottságának teljes ülései 1967-68-ban? Mindenről és semmiről. A legfelsőbb pártszerv teljes ülése elcsapta Novotnyt januárban, jóváhagyta az akcióprogramot, elutasította a varsói értekezleten való részvételt, elrendelte a párt rendkívüli kongresszusának összehívását augusztusra, jóváhagyta a vezetők kapitulációját Moszkvában augusztus utolsó napjaiban, helyeselte a kongresszus elhalasztását, a novemberi határozatot, Dubcek leváltását, Husak megválasztását; visszavonta az 1968. évi döntéseket, kizárta a kommunista reformereket soraiból, előkészítette a párt « törvényes » XIV. kongresszusát...

És mindezeket a döntéseket ugyanaz a teljes ülés hozta meg! Az 1968. augusztusában megtartott vysocany kongresszuson 80 taggal egészítették ki a Központi Bizottságot, de az erőviszonyok csaknem azonosak maradtak: a vezetőség egyharmada Novotny híve volt, egyharmada « haladó », és egyharmada « szlovák »... Még kevesebb változást

észlelhetünk az állam legfelsőbb szervében, a Parlamentben. Vonjuk le a vitathatatlan következtetést: a hatalmi szervek által hozott döntések többségét ezidőben *kívülről* sugallták. Mi történt hát, és ki cselekedett? Ki sugallta az eseményeket?

A totalitárius rendszer állandó válsága

Túlságosan drámai volna azt állítanunk, hogy a régi hatalmi csoport « megbukott » 1967-68-ban. Inkább azt mondhatjuk, hogy addig is csak tagjai többségének számításai és személyes érdekei tartották össze. Bármilyen véletlen esemény egy-két évvel korábban vagy később is felbomlaszthatta volna ezt a csoportot. A bomlást egyetlen (még hozzá egy közismerten középszerű és jelentéktelen) személy bukása váltotta ki; ez is azt bizonyítja, hogy a hatalmi rendszert már jóideje válság emésztette. A hatalom egész egyszerűen azért maradt fenn, mert senki sem merte kimondani, hogy le lehetne váltani Novotnyt. Amikor egy félmilliós megszálló hadsereg érvelt Dubcek leváltása mellett, a hatalmi csoport ebbe is ugyanúgy bele-törődött, mert nem volt más meggyőződése, mint hogy meg kell őriznie saját hatalmát.

A totalitárius hatalom állandó válságban van. Ez a válság lappangó jellegű, de véletlen és jelentéktelen események hatására akuttá válhat. Ezeknek a látszólag « jelentéktelen » eseményeknek azonban van egy fontos sajátossága: eltökélt akaratot fejez ki azok részéről, akik a cselekvés mellett döntöttek. Ez ugyanis a totalitárius hatalom féltve őrzött titka: azonnyomban összeomlik, amint a nép megtagadja az engedelmességet. A totalitarizmus az alávetettekkel kötött « egyezségen » alapul: a hatalom élni és gondolkodni hagyja őket, de azzal a feltétellel, hogy tiszteletben tartják a hatalmat, vagy legalábbis úgy tesznek, mintha tiszteletben tartanák. Amikor a lakosság felmondja ezt a « megállapodást », a hatalmon lévő dogmatikusok egycsapásra liberálisokká, vagy akár revizionistákká válhatnak, hogy másnap újra visszaváltozzanak a szokott dogmatikusokká, mindezt azért, hogy

megtartsák pozícióikat. A totális hatalomnak semmi más nem számít, mint a hatalom: ez szinte túl egyszerű ahhoz, hogy az emberek elfogadják.

A totalitarizmus válsága valóban állandó. Amint szembe találja magát az elégedetlenség első kísérleteivel, *maga* leplezi le válságának mélységét; fenyegetettségében elárulja páni félelmét, az elégedetlenség legjelentéktelenebb, még oly félnék és mindennapi megnyilvánulását is szervezett összeesküvésnek tünteti fel, amelynek száalai Nyugatra vezetnek... Egy semmiség (a prágai Strahov egyetemi körzetben rosszul beszerelt villanyvezeték) a béke megrettent őreinek szemében amerikai támogatással megszervezett államcsíny-kísérletté vált. Aki kardot emel, kard által vész el. A hatalom maga ellen hív ki minden ellenzéki erőt.

Egy erő, amely nem az

Három esemény váltotta ki a válságot: a párt vezetőségén belüli ellentét, az írók passzív ellenállása hetilapjuk betiltásával szemben, s az általános felháborodás a politikai rendőrségnek a diákok elleni brutális fellépése miatt. A vezetés és a társadalom válsága nyilvánvalóvá vált és Dubcekot a CsKP elő titkárává választották.

Hogyan értelmezték a válságot a hatalom képviselői? A CsKP központi bizottságának 1967 októberi, decemberi és 1968 januári viharos és válságos teljes üléseinek jegyzőkönyveiből csak az derül ki, hogy valamilyen meghatározatlan veszélytől tartottak. A párt vezetőségén belüli Novotny ellenes ellenzék maga is széthúzott. Tíz év távlatából az embernek azt kell hinnie, hogy csak egyet akartak: leváltani Novotnyt. Mi is történt hát? Csak annyi, hogy Novotny, aki ki nem állhatta Husakot, még halála előtt lebukott a hivatalos kegyvesztettség süllyesztőjébe, Husak viszont, aki gyűlölte Novotnyt, a hatalom csúcsára jutott s megszerezte magának mind az első titkár, mind pedig a köztársasági elnök címét.

Megválasztása után Ducek sokáig habozott. Habozott, hogy azonnal megtegye-e a kötelező udvariassági látogatást

Moszkvában, habozott, hogy szóljon-e a néphez. Habozott, mert valószínűleg nem látott okot arra, hogy késlekedés nélkül cselekedjék. És talán azok sem adtak maguknak számot a párt és a társadalom válságának *mélységéről*, akik bírálták Novotnyt és beszéltek a válságról. Fogalmuk sem volt arról, hogy minden egyes elvesztegetett nappal csökken a lehetőségük arra, hogy megfékezzék — vagyis saját szájuk íze szerint alakítsák — az előző rendszer által elkövetett hibák jóvátételét. Valószínűleg az volt a szubjektív meggyőződésük, hogy valóban hibákról, hiányosságokról, vagy akár egyszerűen torzulásokról volt csak szó, míg a közvélemény döntő többsége a kifejezéseket eufémizmusnak tekintette.

1968 márciusa és áprilisa nyilvános bírálattal és ön-bírálattal telt el. A párt vezetősége egyre képtelenebbé vált arra, hogy befolyásolja a közvélemény alakulását, s a személyi változások első hullámát többé-kevésbé az « alulról jövő », spontán kezdeményezésre bízta. Hirtelen furcsa kritikai és önkritikai pszichózis született: gyorsan kellett a gazdasági pangást, az ötvenes éveket, a többieket támadnia annak, aki nem akarta, hogy őt magát támadják meg. Csak kevesen jutottak odáig, hogy leköszönjenek tisztségükről (vagy búcsút vegyenek az élettől, voltak ugyanis öngyilkosságok is). A hatalmasok hirtelen támadt félelme elégtétellel töltötte el az embereket. Nem volt politikai program, mely válaszfalat emelhetett volna a különböző nézetűek közé. A múltat mindenki a maga módján értelmezte, s csak egy dologban értettek egyet: a múltnak nem szabad megisméltódnie. Az április elején kiadott, hosszadalmas és semmitmondó « akció-programmal » mindenesetre elkéstek...

Válaszfal végülis másodrendű kérdésben emelkedett a párt- és államvezetésen belül, t.i. a tájékoztatási eszközök és a közvélemény kérdésében. Való igaz, hogy ezt a kérdést csak azok látták mellékesnek, akik addig megszokták, hogy felülről írják elő a politikai vonalat, s akiket minden spontán megnyilvánulás váratlanul ért. Attól kezdve, hogy erejét vesztette a CsKP, minden várakozás ellenére bizonyos mértékig elfogadható, sőt rokonszenves politikai erővé vált.

A hatalom szempontjából mindez színtiszta anarchiának tűnt, mert hiányoztak a félreérthetetlen törvények és az egyértelmű szabályok. A totalitárius rendszer eddig jól megvolt ilyen szabályok nélkül, de most hirtelen azt sem tudták, minek alapján ítélik meg a szociáldemokrata párt megalakítására vagy inkább újjászervezésére irányuló kísérleteket. A törvények nem tudtak ilyen intézményekről. Így aztán a jogászok az Első Köztársaság gyakorlatára utaltak, ahol pártok keletkeztek és tűntek el, anélkül, hogy a törvény törődött volna velük. A kritika és önkritika áradata, mely « vágóhídra » vitte a becsületes vezetőket, ahogyan ezt később emlegették, egy új ideológiai stílus túlburjánzásához vezetett: gyakorlatilag csak annak volt már súlya, amit emelvényről, reflektorfényben, hangosan kikiáltottak. Minél lármásabban és látványosabban fejezték ki (a még nem elemzett) múlt iránti undorukat, minél hangzatosabban foglaltak állást az új (programjában alig létező) irányzat mellett, s minél több kilátásuk volt arra, hogy népszerűséghez jussanak, annál nyugtalanabban figyelték őket a varsói szerződésbeli « szövetségesek ».

A többiek...

Április és főleg május folyamán a belső helyzet a párton belüli szakadás irányában alakult. S csak sajnálni lehet, hogy nem került rá sor. Az érdem, ha szabad így mondanunk, a « szövetségeseket » illeti, akiknek növekvő nyomása mérsékeltebb hangnemet kényszerített a « haladókra », s a konzervatívok egy részéből (az « ultrák » kivételével) pedig bizonyos fokú nacionalizmust váltott ki. A májusi teljes ülésen mindenki egyetértett abban, hogy nem szabad lebecsülni a szocializmus-ellenes erőket. Ezt követően megkísérelték elfojtani a volt politikai foglyok szövetsége és a szociáldemokrácia körüli szóbeszédet, ám a párt tekintélye már megingott, ezért e kísérletek eredménytelenek maradtak.

Úgy tetszik, hogy a reformerek csak egy utat választhattak volna a legrosszabb elkerülésére: anélkül, hogy elrendelik a szükségállapotot vagy bevezetik a cenzúrát,

talán lecsillapíthatták volna a sajtót és a közvéleményt, ha nyíltan figyelmeztetnek a kívülről fenyegető konkrét veszélyre. De egyetlen politikus sem mert erről nyilvánosan beszélni. Talán azért nem, mert azok, akik megtehették volna, akikben legalább valamennyire bízott a lakosság, nem akartak hinni ebben a lehetőségben. Így aztán beérték azzal, hogy meggyőződés nélkül óvatosságra intettek, csillapító beszédeket tartottak, nyugalomra szólítottak fel és ígérgettek.

A kommunista reformereket elsősorban *saját rehabilitálásuk* érdekelte, s úgy látták, erre egyetlen eszközük van: a *szocializmus rehabilitása*, egy olyan szocializmusé, amelyben megőrizhetik politikai vagy intellektuális vezető helyüket. Tudatosan vagy öntudatlanul mindent föláldoztak ennek a célnak, elsősorban a politikai óvatosságot, ha erről ideológiai világlátásuk miatt egyáltalán beszélni lehet. Ami még ennél is súlyosabb, ennek a célnak áldozták fel a csehszlovák állam függetlenségének végső maradványait is.

A reformer kommunistákat, akik a január utáni eseményeket alakították, nem a társadalom, nem a cseh és szlovák nemzet érdekelte. Gondolkozásukban addig jutottak, ahol a párt *végződik* és a « többiek » ügye *kezdődik*. Felelősnek érezték magukat annyiban, amennyiben a « párt » elárulta, megtagadta önmagát. A « torzulásokat » igyekeztek megszüntetni, anélkül, hogy felmerült volna bennük egy új társadalom megteremtésének gondolata, egy olyan társadalomé, amelyben másfajta viszonyok uralkodnak az állampolgárok között, függetlenül attól, hogy kommunisták-e vagy sem.

Mivel a Prágai Tavasz egyetlen vezető politikusa sem vonta kétségbe a párt vezető szerepét, azt állíthatjuk, hogy a reformerek *fenn akarták tartani* a régi politikai rendszert. Kizárólag a pártnak a saját eszményeihez, elméletéhez és gyakorlati politikájához való viszonyáról vitatkoztak és nem a pártnak az egész társadalomhoz való viszonyáról.

A fő kérdés a párt uralkodó szerepe volt a társadalomban, s bizonyos, hogy a Prágai Tavasz e téren nagy változásokat hozott. Ám nem a CsKP akaratából, hanem éppen

azért, mert a párt pillanatnyilag gyenge volt. 1968 tavaszán felszabadultak és aktivizálódtak a párton kívüli erők is: nem elégedtek meg a nyilvános vitákkal, hanem a reformokat meg is akarták valósítani. A párt vezetősége zavartan, sőt idegesen válaszolt ezekre a törekvésekre: Smrkovski szemérmetlenül tisztségeket ajánlott fel a szociáldemokrata vezetőknek, « kárpótlásul » azért, hogy lemondjanak pártjuk újjászervezéséről.

A nem kommunista pártok újjászervezésére irányuló megtűrt kísérletek csak száналmas utánzatok voltak, egy Potemkin stílusú homlokzati szocialista demokrácia jegyében; a valóban pluralista demokrácia szempontjából alig volt jelentőségük. A Nemzeti Front, a maga « zárt pluralitásával » lényegében nem hozhatott változást, hiszen továbbra is a párt vezetése alatt állt; legfeljebb arra volt alkalmas, hogy politikai működési teret nyisson a lakosság egy részének, aminek 1968-at megelőzően és talán azt követően is lett volna jelentősége. De mindez semmiképpen sem jelentette azt, hogy valaha is, mondjuk a demokratizálódás egy későbbi szakaszában, kétségbe vonták volna a párt uralkodó szerepét.

Irányított demokratizálódás

A párton belüli, valamint a párt és a nem kommunista lakosság közötti differenciálódás folyamata csaknem megrekedt, amikor a « szövetségesek » kritikái a nyár elején valóban fenyegetővé váltak. Azzal, hogy a CsKP vezetősége elutasította a varsói találkozón való részvételt, új támogatásra és új népszerűségekre tett szert s ezzel elmosódott a politikai rendszer demokratizálódásának problémája. Így eldöntetlen maradt a főkérdés: hajlandó-e a CsKP a demokratizálódást egészen a demokráciáig vezetni? Hogyan végződött volna a kongresszus, ha zavartalanul megtarthatták volna? Milyen központi bizottságot választott volna? Milyen alapszabályokat hagyott volna jóvá? Hogyan oldotta volna meg az új politikai szervezetek (politikai klubok, esetleg pártok) legalizálásának problémáját?... Egyesek meg vannak arról győződve, hogy a párt

nem lett volna képes lemondani saját uralkodó szerepének intézményes biztosítékairól. Ehhez meg kellett volna tagadnia önmagát... Mások szerint a párt előbb utóbb belülről átalakult volna, az új párt elkülönült volna a végrehajtó hatalomtól, s az állami szervek megkapták volna az alkotmányban biztosított törvényes hatáskörüket.

De a CsKP-nak a szovjet fenyegetésekkel szemben elfoglalt álláspontja inkább a kétkedők véleményét erősíti. A pártvezetőség (és nem csak a pártvezetőség!) naív hite abban, hogy ki lehet egyezni a « szövetségesekkel » olyan ideológiai elvakultságról tanúskodott, amely kétségessé teszi, vajon képes-e a CsKP felfogni a valódi és az irányított demokrácia közötti különbséget, képes-e számot vetni azzal, hogy mi is a « szocializmus szovjet módra »?

Az, hogy Moszkva engedékenységre számítottak, valószínűleg nem volt más, mint öntudatlan és alig-alig szándékos kísérlet a végső felelősség *elhárítására*. Legyen csak másé a felelősség... A kísérlet sajnos sikeres volt, s így a fegyverek döntöttek. A képmutató optimizmus ezért vigasztalódhat ma is, álmodozva: az is megtörténhetett volna, hogy nem vonulnak be a csapatok... A magunk részéről úgy véljük, hogy mivel a CsKP nem számolt le eléggé a múltjával s ebből adódó rossz lelkiismeretével, képtelen volt egyértelmű megoldást találni, s még kevésbé arra, hogy a demokrácia, az új politikai rendszer mellett döntsön. Úgy hisszük, ez magyarázza a CsKP egyébként megmagyarázhatatlan felelőtlenységét a fenyegető beavatkozással szemben. A párt « tudatalattija » *kívánta* a beavatkozást. Ezzel a párt teljes mértékben és végérvényesen meghátrált saját objektív felelőssége előtt, jóllehet még élő társadalmi erőt képviselt. A legbecsületesebb, lelki-furdalásoktól gyötört kommunisták vállalták a hibákért járó büntetést, talán így akarván vezekelni azért, hogy önkényesen monopolizálták a hatalmat, kiváltságokat bitoroltak és bűnöket követtek el. Azt az elbánást mérték magukra, amelyben az 1948 februárjában legyőzötteket részesítették.

Miután 1969 áprilisában létrejött a megszállás rendszere, a reformer-kommunistákat az erőszak juttatta oda, aho-

vá saját erejükből nem tudtak eljutni: odacsapódtak a « többiekhez », a pártonkívüli nemzethez. S néha egy-egy mazochista gesztussal fel is hívták magukra a figyelmet: íme, mi is végre ott vagyunk, ahol ti vagytok időtlen-idők óta, a közös jogfosztottságban. Higyjetez nekünk: lehetséges a nemzeti megbékélés...

A CsKP « öngyilkossága » egyáltalán nem olyan tragikus gesztus, mely tiszteletet vagy részvétet érdemelne. Valójában nem más, mint a *kommunisták társadalommal szembeni felelőtlenségének* legjellegzetesebb kifejezése: *elkerülték azt, hogy választaniok kelljen az egyszerű alkalmazkodás és egy valódi demokratizálás között. Választhatták volna az első megoldást, vállalva annak minden következményét*, de akkor nem lett volna szabad kacérkodniok a népszerűséggel, mely csak a nemzet többsége által megválasztott vezetőket illeti. Önmagukat nem tudták megtagadni, de arra sem voltak képesek, hogy az összesség érdekében lépjenek fel, vagyis minden erejükkel és minden áron megakadályozzák az inváziót. Ehelyett feláldozták a cseheket és a szlovákokat, mi több, az állami függetlenséget, és mindenkit arra ítélnék, hogy a *valódi*, tehát nem « emberarcú », hanem « libahusak »* szocializmusban éljen.

A kapituláció

Jellemző, hogy a moszkvai tárgyalások eredménye titokban maradt. A pártvezetőség csak néhány nem túlságosan baljós általános elvet hozott a nyilvánosság tudomására, (a teljes Jegyzőkönyvet a Párizsban megjelenő *Svedectvi* adta ki). Így a Prágai Tavasz első és utolsó dokumentuma, a januári plenáris ülés és a moszkvai Jegyzőkönyv titkos anyag maradt.

Azok, akik aláírták a moszkvai Jegyzőkönyvet s valamivel később mégis a « történelem szemétdombjára » kerültek, minden bizonnyal életük végéig töpregenek majd

* Utalás Husak nevére, a.m. « liba », valamint egy cseh szólásra a « libahúsról ».

azon, hogy mit cselekedtek. Frantisek Kriegel példája azt mutatja, hogy az aláírás megtagadása nem vonta magával a fizikai megsemmisülést; igaz ugyan, hogy Brezsnyev nem fogadta el Kriegelt tárgyalópartnernek. Akik jelen voltak, mind aláírták... Valóban nem volt más választásuk? Egyiküknek sem? Ki gyakorolta a legerősebb nyomást? Brezsnyev vagy azok a csehek, akik már előre elhatározták, hogy aláírják? Nem tudjuk, nincs hiteles tanúság a tárgyalásokról... Aláírásukat adták s ezzel néhány hónapra megmentették az illúziókat. Negyedóra igazmondás többet ért volna; a kommunisták kihasználhatták volna ezt az alkalmat arra, hogy végre kimondják az igazságot a szovjet szocializmusról. A veszély vállalása adott volna szavaiknak örök hitelt.

Néhány spontánul megszabott határozat *árulásnak* minősítette a Jegyzőkönyv aláírását s egyedül Smrkovskynak volt bátorsága ahhoz, hogy nyilvánosan kijelentse: talán egy napon a csehek és szlovákok *árulásnak* fogják tartani magatartásunkat. E néhány szó volt e korszak egyetlen becsületes államférfiui megnyilatkozása.

A reformer kommunisták áldozatul estek annak a komplexusnak amelyet Jan Tesar történész: *az erősebb szomszédhoz való alkalmazkodás* komplexusának nevez, ennek legfontosabb eleme a megszálló iránti lojalitás, abban a reményben, hogy ezután megmenthető valami az autonómiából. De nem ez a teljes igazság. A pártbürokrácia őszintén szólva hamar megértette, hogy a beavatkozás nem ellene irányul. Nem örült az invázióknak, de gyorsan elhatározta magát a megszállást követő « érzelmi reakciótól ». Az alkalmazkodási komplexuson túlmenően a réteg társadalmi érdekei is szerepet játszottak ebben. A kapituláló földbirtokosok sem örültek Hitlernek 1938-ban, de ösztönösen megéreztek, hogy Hitler nem fogja őket kiforgatni vagyonukból, amit a bolsevikok viszont megtettek volna.

Egy idő múlva megszűntek a moszkvai egyezmény ellen a tiltakozó határozatok. A csehek és szlovákok felindulása végül Dubcek iránti részvétté vált, amikor Moszkvából hazatérve a felindultságtól nem tudta befejezni rádiószózatát. Azt beszélték Prágában, hogy megsebesült az arcán

és hogy Svoboda a Kremlben revolverét előrántva fenyegette Brezsnyevet: öngyilkos lesz, ha Brezsnyev nem fogadja el tárgyalópartnernek a néhány nappal előbb elrabolt cseh politikusokat...

Más meg nem erősített hírek csak arra szolgáltak, hogy a bátorság általános hiányát a *mártírok iránti* tisztelet álrühájába öltöztessék... A nép a politika vezetőit azért is fogadta el, mert még élt benne a remény. Ők viszont arra szólították fel a népet, hogy tüntesse el a város falairól a feliratokat: akkoriban olvashattuk, hogy milyen megható látni a hosszú hajú nonkonformista prágai ifjúságot, amint engedelmesen végrehajtja a vezetők kívánságát: eltörli az utolsó harminc év egyetlen, valóban demokratikus népszavazásának nyomait.

Több sem kellett a megszállónak, csöppet sem ragaszkodott ahhoz, hogy a mindenre elszánt ideológiai fanatikusok kormányozzanak, akik néhány héttel később szovjet tisztek védelme alatt összejöveleket kezdtek tartani a sörözőkben, hogy titokban kifejezésre juttassák a felszabadító Szovjetunió iránti szeretetüket; de opportunistákból és minden meggyőződés nélküli karrieristákból álló Indra-féle kormányra nem volt szüksége. Olyan kormány felelt meg neki leginkább, amelynek tagjai még hinni tudtak abban, hogy *saját politikájukat folytathatják*, s egyúttal a nép bizalmát is élvezték. Dubceknek a hatalomba való rövid vizatérése nem könnyelhető sikereink közé. A « Csehországi Protektorátusban » Hitler sem azoknak a fasisztáknak adta a hatalmat, akik lelkesen ajánlkoztak, hanem Elias tábornoknak, akinek ellenállási tevékenységét a Gestapo már egy évvel letartóztatása előtt jól ismerte — kormánya mégis a nácik ügyét képviselte, éppen azért, mert a lakosság bizonyos mértékig támogatta. Már csak azt kell hozzátennünk, hogy Elias 1942-ben egészen másfajta « szemétdombon » végezte, mint Dubcek és társai: az akasztófán. Egyébként, amikor elfogadta a Protektorátus kormányelnöki tisztjét, tudta, hogy mire számíthat. De katona és hazafi volt, és meg volt arról győződve, hogy teljesítenie kell kötelességét.

A megszállás éjszakáján felmerült bennünk a kérdés: mit vagyunk képesek *feláldozni* a csehszlovák demokratikus szocializmus ideáljáért, következésképpen állami függetlenségünként? Mennyire hajlandó a pártvezetőség és a CsKP tagsága arra, hogy szembenézzen az igazsággal? Elbuktunk, azért mert túlerő állt velünk szemben, de azért is, mert nem láttunk tisztán és mert nem eléggé akartunk ellenállni. *Hogyan* veszítettünk?

Karel Capek azt írta, hogy a kemény csapástól sújtott nemzetnek fel kell mérnie balsorsa nagyságát, mert különben balsorsát túlságosan súlyos büntetésként éli át... Mi vajon felmértük-e balsorsunk nagyságát? Képesek voltunk-e *harcban* — mégha nem is fegyveresben — *vereséget* szenvedni? Vagy egész egyszerűen belenyugodtunk a történetekbe? Hogyan küzdöttünk a történetek után? Hogyan harcoltak a « valóság » falához szorított politikusok? Tekintettel arra, hogy a megszálló nem hamarkodta el a dolgát és az első intézkedéseket (a legsúlyosabbakat) egész ügyesen a *legnépszerűbb emberekkel* hozatta meg, már csak azt állapíthatjuk meg, hogy a jövő bárdjainak nehéz dolguk lesz, ha legendás hőökké akarják avatni a kommunista reformereket.

Túlságosan tiszták a valóság körvonalai. Rendezett visszavonulás, hamis nemzeti pátosz és képmutató hazugságok kíséretében: persze, hogy létezik ennél rosszabb is, de azt az Ūristen már végképp nem tűrné... A meghátrálást a hivatalos jelszó leplezte: a normalizálással, a becsületes konszolidálással (1939 márciusa után a « becsületes » helyett más jelzõt használtak: « A Németországgal való *őszinte* együttműködés... »), a moszkvai Jegyzőkönyv (jól lehet titkos...) előírásainak végrehajtásával olyan helyzetet kell teremteni, hogy a hadseregek elhagyhassák az országot! Ez a legjobb esetben nehezen érthető illúzió volt, a legrosszabb esetben a hatalmi pozíció megtartásának vágyát leplező, képmutató csalás. S ebben a csalásban részt vett a közismert « haladók » többsége.

Minden a párt és az állam vezetőit támogató « alulról jövő » kezdeményezést visszautasított a pártvezetés, akár

a kommunisták, akár a pártonkívüliek soraiból indult ki. Dubcek kizárólag az érzelmes színjátékot fogadta el, a friss süteményeket például, reggelenként a pártközpont előtt, a családanyák gyengéd adományait; a « Dubcek-barátok klubját » és más örültségeket.

Ahelyett, hogy a lakosság támogatását megszervezték volna, megijedtek, amikor azt önként felajánlották nekik. A kezdeményezőket és szervezőket nyilvánosan felelőtlen kalandoroknak bélyegezték és meghökkentő rosszhiszeműséggel vonták kétségbe szándékaik tisztaságát. A párt és a támogatására mindig kész tömegek között akkor romlott el végkép a viszony, amikor a megszállás első évfordulója alkalmából szervezett tüntetéseket brutálisan elfojtották és Dubcek, mint a Nemzetgyűlés elnöke aláírta a törvényeket minden ellenzéki fellépés ellen. Akár az ötvenes évek politikai pereinek áldozatai, a Prágai Tavasz hősei is kapituláltak, és félreálltak, hogy «ne zavarjanak».

Mindenki lecserélhető

A Husak-rendszer 1969 és 1970 tisztogatásával kezdődött, amelyeket kíméletlenül hajtottak végre az állami szervezetekben, a szerkesztőségekben, az oktatási intézményekben és a társadalomtudományi kutatóintézetekben. A tisztogatások elsősorban a kommunista reformerek ellen irányultak. Husakékat nem érdekelte a pártonkívüliek tömege, következésképp úgy gondolták, hogy nem kell vele különösen keményen bánniuk.

A pártból kizárt kommunisták azt képzelték, hogy a másodrendű állampolgárrá való minősítéssel automatikusan új, bár egyelőre elnyomott élcsapattá válnak. Önhittségükben úgy vélték, hogy összeomlik nélkülük a rendszer (elsősorban a gazdasági). Azt hitték, hogy az üldöztetés erőssé kovácsolja őket. Vártak hát. De nem voltak nélkülözhetetlenek, és a rendszer nem omlott össze: mindenki lecserélhető ott, ahol nem a hozzáértés, hanem az engedelmesség a döntő. Mint tizenkét évvel korábban Magyarországon, a Szovjetuniótól kapott gazdasági támogatás a « baráti segítségnyújtás » részét képezte.

A pártonkívüliek másképpen ítélték meg az új helyzetet, mint a kommunista reformerek. Egyesek meglepéssel nyugtázták, hogy most végre « bolsevikokat » is likvidáltak. Igen, a pártonkívüliek örültek, hogy végre nem kizárólag rájuk összpontosul az elnyomó hatalom figyelme. Egyesek pedig hasznot is húztak abból, hogy a pártból kizárt kommunisták posztjai üresen maradtak.

A volt kommunisták lassan kezdtek csak lázadni az új hatalom ellen. Nem voltak hozzászokva az elnyomatáshoz, és arra számítottak, hogy tiltakozásuknak nagyobb visszhangja lesz, mint amelyet valójában kapott. Kezdetben csak egyénileg léptek fel. Tiltakoztak az általános helyzet (a megszállás, a tisztogatások stb) vagy a letartóztatások és ítéletek ellen. Ezután következett néhány kollektív megmozdulás, amelyek azonban végül is eredménytelenek maradtak. Később jöttek az egyéni és kollektív tiltakozások, a petíciók és a bíráló írások — mégpedig nagy számban —: kezdeményezők vagy szerzőik többségükben volt kommunisták voltak. Némi időre volt szükségük az augusztusi megrázkódtatásból való felocsúdáshoz: eleinte a szovjet hadsereg jelenléte ellen tiltakoztak, mivel meg voltak győződve róla, hogy ha nem került volna sor a megszállásra, minden rendben lenne s a szocializmus már rég megtalálta volna « emberarcát ». Csakhogy a megszállás a társadalmi válság *következménye s nem pedig oka volt*. Oka a kommunisták és a többiek közötti egyenlőtlen viszony volt, mely ma is fennáll és amelynek az volt az ára, hogy a CsKP (alkalomadtán fegyveres) támogatást kapott külföldről. A megszállás természetesen mindent a lehető legrosszabbá tesz, de elvben semmi újat nem hoz magával az SzKP, a CsKP és a csehszlovák társadalom viszonyában.

A volt kommunisták sokáig nem akarták ezt megérteni. Tiltakozásukat a többiek nem támogatták, sőt kételkedve figyelték. Kicsit úgy tekintették őket, mint valami örülteket, akiknek politikai ágálása és moralizálása legalábbis fárasztó. Az a körülmény, hogy gépiesen a nyugati kommunista pártokhoz fordultak segítségért, nem sok bizalmat keltett irántuk és azt bizonyította, hogy a kommunisták még nemzetközi téren sem voltak képesek leszá-

molni saját előítéleteikkel. Felvették a « pártból kizártak » nevet, de soha nem volt elegendő bátorságuk, hogy legalább bizonyos mértékig állandó szervezetet alakítsanak.

A Charta 77: nem kommunista kezdeményezés

A kommunisták és nem kommunisták közti nyílt együttműködés leginkább az irodalom területén valósul meg. Jelentős például a « Petlice » (« Retesz ») megjelenítése. A súlyos technikai problémák, az üldöztetés állandó veszélye és a sorozatos kihallgatások és házkutatások ellenére eddig száznál több írást sikerült közreadniuk akkora példányszámban, hogy nem merünk számokat közölni. De tekintettel a gépelt szövegek különleges jellegére, igen jelentős a hatásuk az olvasókra. Bár a szigorúan politikai tartalmú írások kivétel számba mennek, a kiadvány politikai jelentősége egy napon még pótolhatatlannak bizonyul.

A nem kommunisták kevésbé vettek részt az ellenzéki mozgalomban, mivel ez alkalommal ők összehasonlíthatatlanul kevésbé voltak érintve. Elriasztotta őket a volt kommunisták tipikus « pártstílusa », rutinja, a külföld nekik fenntartott támogatása is. A kommunistáknak kellett megtalálniuk az utat azokhoz, akik valaha lefokozott állampolgárok voltak. De ez nem nagyon sikerült nekik. Két párhuzamos mozgalom van tehát: a volt kommunistáké, akik élcsapatnak tekintik magukat, s a pártonkívülieké. Az előző ismertebb, mert mindig úgy lép fel, hogy visszhangra találjon a világban. A nem kommunisták nem számíthatnak a nyugat-európai baloldali értelmiség szolidaritására. Általában ismeretlen emberek, néhány irodalmi hírnévnek örvendő szerzőt kivéve, mint például a drámaíró Vaclav Havel, vagy a kritikus Vaclav Cerny.

A fiatalok viszont megtalálták az elkülönülés felszámolásának módját: magukat undergroundnak nevező majdnem ismeretlen művészek, műveikkel és életmódjukkal tiltakoztak a szocialista kispolgárok szellemtelen stílusa ellen. A zenei együtteseik elleni brutális elnyomás meglepő és igen erős szolidaritási hullámot váltott ki, amely

nem korlátozódott egyik vagy másik ellenzéki mozgalom támogatására.

Ezúttal a nem kommunistáktól jött a kezdeményezés. A szolidaritási megmozdulásokat némi siker koronázta és a « Plastic People » ellen indított per másképp végződött, mint ahogy a rendszer elképzelte: a belföldi és a külföldi közvélemény egyaránt felháborodott és az ítéletek végül is kevésbé kemények voltak. Új légkör született ekkor, amely az utóbbi hónapokban elsősorban Prágát jellemezte.

Ebben a légkörben született meg az állampolgárok « civil » mozgalma: a Charta 77. A volt kommunisták elfogadták e *nem kommunista kezdeményezést* és mint állampolgárok, a « civil társadalom » tagjai, csatlakoztak hozzá. A Charta 77 ezidáig a legátfogóbban képviseli a társadalom érdekeit. A rendszer propaganda-gépezetének ezért kellett zajos és visszataszító kampányt indítania ellene, amivel csak segíthette a « chartásokat », még az üldözésekkel és elbocsátásokkal is. A Charta 77 ma politikai tényező, még akkor is, ha távoltartja magát minden közvetlenül politikai állásfoglalástól, és nem akar klasszikus ellenzékké, hatalmi alternatívává válni. Csak a csehszlovák törvények tiszteletben tartását követeli, beleértve a kormány által ratifikált nemzetközi szerződéseket az emberi jogokról. A kommunisták teljes mértékben kiveszik a részüket ebből a mozgalmából, de « csak » állampolgári minőségükben. Itt semmiféle « vezető szerepük » nincs, mivel az ellentétes lenne magának a mozgalomnak a jellegével.

Saját kárunkon tanulva

Az 1968-as augusztusi események többek között előfeltételét képezték annak, hogy elszakadjon a cseh és a szovjet kommunistákat összekötő köldökzsinór. Előfeltételét, semmi többet. De a régi kommunisták egyetlen nyilatkozata, egyetlen bátor lépése vagy tiltakozása sem volt képes valóságossá tenni a szakadást. A kommunistáknak előbb még tapasztalatokat kellett szerezniük az állampolgári és emberi megaláztatás állapotáról, amely azelőtt

a nem kommunisták « kiváltsága » volt. Meg kellett érteniük, miben is áll az « oszthatatlan szabadság », melyről oly gyakran hallottak ellenfeleiktől; rá kellett kényszerülniük arra, hogy megszeressék a névtelen szolidaritást és felfedezzék benne utolsó esélyüket arra, hogy helyet kapjanak egy útkereső mozgalomban.

A fenti gondolatok tagadhatatlanul kritikai jellegűek. Akik úgy gondolják, hogy e gondolatok nagyonis szándékosan, tehát igazságtalanul veszik célba a kommunista reformereket, elárulhatnák nekünk, ugyan ki mást kellett volna célba vennünk. Talán Brezsnyevet? Bírálni annyit jelent, mint szétoszlatni *a maradék demoralizáló illúziókat*, hogy legközelebb — ha ugyan lesz legközelebb — ne szalasszuk el lehetőségeinket. Egyébként pedig szóltunk 1968 néhány pozitív eredményéről is: a Prágai Tavasz megszületésében közreműködők közül sokan tettek szert egyfajta bölcsességre. De még túl korai hogy ennek az új bölcsességnek a magva kihajtsa a termékeny földben.

A kisebbség bölcsességét valójában végzetesen ellensúlyozza a társadalom egészének hanyatlása, amely a cseh nemzet történelmében soha nem látott méreteket ölt. A szovjeteknek szükségük van arra, hogy megőrizzék hegemóniájukat Csehszlovákiában, mégpedig bármilyen áron, akár úgy is, hogy teljesen demoralizált és tehetségtelen, mindenki által megvetett embereket használnak fel saját céljaikra. Ezeknek az embereknek pedig, ha meg akarják őrizni pozíciójukat, minden szinten támogatniuk kell a velük egyívásukat.

A társadalom nem nagyon állt ellen. A kapituláció keserű tapasztalata és talán a — természetesen változó mértékű — cinkosság titkos érzése megtette hatását. S az is, hogy a nemzet csalódott volt, úgy érezte, rászedték. De nem érdemes igazolásokat keresnünk: a lehetséges magatartások közül a legkisebb erőfeszítéssel járó győzedelmeskedett, a cinizmus.

Elhallgattatták azokat, akikből kikerülhetett volna a nemzet morális elitje. A korrupció, mely nemcsak a gazdasági viszonyokban uralkodik, hanem minden téren, így a családi kapcsolatokban is, az ingyenélők megsokasodását eredményezi, s mivel könnyű sikereket látszanak aratni,

életmódjuk könnyen talál követőkre. Az ő soraikból toborzódik az új *Establishment*, mert ezeknek az embereknek megvannak az eszközeik arra, hogy korrupció útján célba jussanak. Az ő szalonjaik diktálják a hangnemet, az ő gyermekeik tanulhatnak az egyetemeken. Az ő « társadalmi igényeik » fogják meghatározni az anyagi és intellektuális termelés milyenségét az elkövetkező években, sőt a jövőben is. Korunk az ő kézjegyüket hordja majd magán.

És az elenyésző kisebbség, aki nem enged a csábításnak, talál majd magának hallgatóságot? Lesz hozzá elegendő ereje?

Mindenesetre a legközelebbi « újjáépítési folyamatnak » másképp kell majd lezajlania. Bizonyosan szükség lesz a gazdasági újjászervezésre, a politikai rendszer reformjára, a külfölddel fenntartott kapcsolatok felülvizsgálására, de *mindez nem lesz elegendő*. Ilyen értelemben is tanulni kell 1968-ból és soha nem szabad szem elől téveszteni azt a célt, melyet azidőtájt senki nem vett komolyan: a legközelebbi « újjáépítési folyamatnak » mindenek előtt *az általános erkölcs megújulását* kell megvalósítania. Ezen áll vagy bukik a sorsa.

A fenti szöveg zárófejezete egy Csehszlovákiában íródott könyvnek (« 1968. Kísérlet a történelmi összefüggések kritikai feltárására »). A szöveget a Párizsban megjelenő « Svedectvi » című cseh nyelvű folyóirat 1978/56. számából vettük át, s némileg rövidítettük.